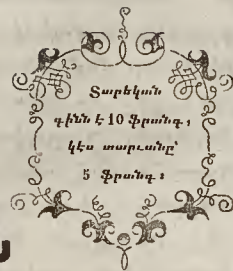

ԵՐԱՅԻՄ

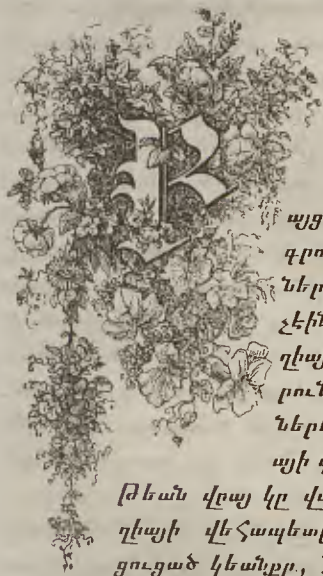

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 3.

1863

Զ. ՀԱՅՈՐ

Գաղղիայի երեւելի
քաղաքագետները՝
1848ին վեր:

այց Իտալացիք թղթի վրայ
գրուած դաշնագրութիւն-
ներուն մեծ յարգութիւն մը
չէին ցուցնէր: Իրենք Գաղ-
ղիայի կայսեր պաշտօնեանե-
րուն գործածներէն ու ըսած-
ներէն աւելի՝ կայսեր Իտալի-
այի վրայ ունեցած համակրու-
թեան վրայ կը վստահէին: Իրօք ալ Գաղ-
ղիայի վեհապետին 1851էն յառաջ ան-
ցուցած կեանքը, 1859ին Իտալիա եկած ա-
տեն՝ Միլանի մէջ հանած յայտարարութիւնը, զա-
նազան անգամներ տուած յոյսերը, իրենց այսպէս
կարծելու բաւական պատճառ կու տային: Յայտնի
կամ ծածուկ Գաղղիայի կայսերէն՝ առ բարւոք տե-
ղեկացեալ Լուդովիկոս Նաբոլէոն կը բողբէին: Յա-
մի 1849ին, երբ որ Իտալիա բոլորովին ինք իր բախ-
տին թող տրուած էր, եւ Թումազէոյ Վենետիկցին
Փարիզ գալով, Աւստրիայի դէմ օգնութիւն ուղեց,
ամենեւին բան մը չկրնալով ձեռք բերել, հետեւեալ
նշանաւոր խօսքն ըսաւ. «Արարել է որ Լուդովիկոս
Նաբոլէոն մեղի բան մ'ընէր. բայց Գաղղիայի աղ-
գային ժողովն իր ձեռքը կապած է»: Արդ Իտալացիք
տասը տարի ետքն ալ նոյնը կը զրուցէին, համարելով
թէ Գաղղիացոց մէկ մասին հասարակաց կարծիքն է՝
որ Նաբոլէոնին ձեռքը կը կապէ, եւ թող չիտար որ
իր բաղձանացը համեմատ վարուի: Անոր համար ալ,
ինչպէս ըսինք՝ առանց դաշինքներուն միտ գնելու,
իրենք սկսան ուղածնին յառաջ տանիլ:

Աս միջոցին Նաբոլէոն կայսրը Վիկտոր Էմմա-
նուէլին նամակ մը գրեց, զորն որ Թալիս լրագիրն ան-
միջապէս հրատարակեց, եւ որուն մէջ՝ Սարդինիայի
հետ միանալու գաւառներուն սահմանները կ'որո-
շուէին: Ըստ այսմ՝ Գոսկանայի մեծ դուքսն իր եր-

կիրը պիտի դառնար, Բարմայի դուքսը՝ Մոսկոնայի
դուքս պիտի ըլլար, Վենետիկ Իտալական գաւառ
պիտի համարուէր, եւ բերդերուն մէջ միայն Իտա-
լացի զօրք պիտի մնար. միայն Բարմա Սարդինիայի
հետ պիտի միանար: Ասով Իտալական դաշնաւորու-
թիւն մը պիտի կազմուէր: Ասիկա Վալեւսքի կոմսին
քաղաքագիտութեան պտուղն էր, որուն չէ թէ միայն
Իտալացիք հակառակ ելան, այլ նոյն իսկ Անգղիա,
որն որ չէր ուղեր որ Իտալացոց ազատութեան կապ
գրուի: Գոսկանա ու Մոսկոնա Անգղիայի դրդելով
դքսերուն ետ դառնալը յանձն չառին, եւ ինքրեցին
որ Վարինեան իշխանն՝ իբրեւ Վիկտոր Էմմանուէլին
կուսակալը կամ փոխարքան՝ զիրենք կառավարէ: Եւ
որովհետեւ Վալեւսքի կոմսն Իտալիայի մէջ Անգղիայի
քաղաքականութեան հակառակ ընթացք մը կը բռնէր
ու Գաղղիայի լրագիրները սաստիկ եղանակաւ Ան-
գղիայի կառավարութեան դէմ կը գրէին, հարկ ե-
ղաւ որ կայսրը նորէն մէջը մտնէ: Յանկարծակի ներ-
քին գործոց պաշտօնեան բոլոր կուսակալներուն շըր-
ջաբերական մը խաւրեց, որուն մէջ զիրենք կը յոր-
դորէր որ բոլոր ազդեցութիւննին ի գործ գնեն՝
լրագիրներուն մէջ Անգղիայի դէմ եղած յարձա-
կումները վերջացնելու: Միեւնոյն ժամանակ Լորտ
Գաւի Փարիզէն Լոնտոն երթալով, Գաղղիայի կող-
մանէ խաղաղութեան ապահովացուցումը տարաւ.
նոյնպէս Լիվրբուրի վաճառականներէն չորս հոգի,
թղթով մը Նաբոլէոն կայսրը Անգղիայի նկատմամբ
ունեցած միտքն որ հարցուցին, Պր. Մոգար՝ կայսեր
քարտուղարն իրենց պատասխան տուաւ ու ապա-
հովցուց որ Անգղիայի հետ կայսեր ունեցած բարե-
կամութիւնը հաստատուն է:

Երբ որ այսպէսով Անգղիա ու Գաղղիա իրարու
հետ անմիջամտութեան սկզբան վրայ միաբանեցան,
դեսպանաժողովի մը խօսքը մէջտեղն ելաւ: Աս ան-
գամ հաստատուն որոշուած էր որ 1860ին Յունու-
արի մէջ բոլոր մեծ ու փոքր տէրութեանց երեսփո-
խանները ժողովին, միայն տեղւոյն նկատմամբ տա-
կաւին երկբայութիւն կար: Նոյն ժողովքին մէջ
Յիւրիխի դաշինքները բոլոր տէրութիւններէն պիտի
ընդունուէին եւ Իտալիայի համար վերջնական կարգա-

դրութիւններ պիտի ըլլային: Սակայն յանկարծ Դիւիլ-րիէն նոր հով մը փչեց. 1859ին վերջերը նոր տարիէն քիչ մը յառաջ, ինչպէս ստուգութեամբ կը կարծուի, Նաբոլէոնին ազդեամբը՝ Գաւառացի Գեօքապետի անուամբ Լակերոնիերէն շարադրուած տետրակ մը ելաւ, որ բոլոր Եւրոպայի մտքերը պղտորեց: Ըստ այսմ՝ Քաջանայապետին աշխարհական իշխանութեան սահմանը Հռոմ քաղաքին վրայ կ'ամփոփուէր: Քաջանայապետին Փարիզի նուիրակն աս տետրակին նկատմամբ մեկնութիւն ուզեց, որուն վրայ Վալէսքի զինքն ապահովեցուց, հաստատելով որ քանի որ ինք իր պաշտօնին մէջ կը մնայ, նոյն գրքոյն իբրեւ Գաղղիայի քաղաքականութեան կանոն ու առաջնորդ չի կրնար ըլլալ: Բոլոր Եւրոպա եւ գլխաւորաբար Վալէսքի կ'ոմնը մեծ անհամբերութեամբ Նաբոլէոնին նոր տարւոյն բարեմաղթութեան ատեն՝ արտաքին տէրութեանց դեսպաններուն տալու պատասխանին կը սպասէր, ուսկից խնդրոյն վրայ լուսաւորութիւն մը առնուլ կը յուսար: Բայց նոյն առթիւն մէջ կայսեր տուած պատասխանը՝ խնդիրը լուսաւորելու տեղ, աւելի կնճռեց, եւ Վալէսքի տեսնելով որ իր մտաց ու քաղաքականութեան հակառակփոփոխութիւն մ'եղեր է, 1860ին Յունուարի 5ին պաշտօնէն հրաժարեցաւ եւ ետ քաշուեցաւ: Իր տեղն արտաքին գործոց պաշտօնեայ անուանեցաւ բարձրագոյն Դրան քով դեսպան Պր. Թուլէնէ:

ԵՐՈՒԱՐԴ ԱՆՏՈՆ ՊՐ. ԹՈՒՎՆԷԼ, 1818ին Նոյեմբերի 11ին Վէրտէօն քաղաքը ծնած է: Պատանեկութեան ատեն ինք զինքն իրաւագիտութիւն սորվելու նուիրեց եւ արեւելք ճամբորդութիւն մ'ըրաւ: Նոյն ճամբորդութեան մէջ ըրած գիտողութեանց վրայ 1839ին գիրք մը հրատարակեց. եւ անկէ քիչ մը ետքը Պր. տը Սաթին առաջնորդութեան տակ արտաքին գործոց պաշտօնարանին մէջ մտաւ: Յամի 1844ին իբրեւ դեսպանատան օգնական՝ Պրիւսէլ գնաց, ուր տարի մը կենալէն ետքը՝ 1845ին իբրեւ դեսպանատան քարտուղար Աթէնք խրուեցաւ: Երբ որ նոյն ժամանակ Աթէնք կեցող Գաղղիայի դեսպան Պր. Բիւքարգորի անկէ Մատրիտ գնաց, Պր. Թուլէնէլ առժամանակեայ գործակատար դրուեցաւ. բայց քիչ մը ետքը նոյն պաշտօնէն վար առնուեցաւ: Սակայն առժամանակեայ կառավարութեան գլուխը Գաւառեւեմազ զօրապետը, զինքը նոյն պաշտօնին մէջ նորէն հաստատեց եւ Աթէնքի լիազօր դեսպան ըրաւ: Աս միջոցիս բրդաւ անգղիական-յունական խնդիրը, որ ժամանակ Պր. Վրոյ իրեն օգնութեան եկաւ: Յամի 1851ին Դեկտեմբերի 2ին, արտաքին գործոց պաշտօնարանին վարչութիւնը վրան առաւ եւ նոյն պաշտօնը մինչեւ 1855 շարունակեց, որ միջոցին Վոստանդնուպոլիս դեսպան խաւրուեցաւ: Յամի 1859ին ծերակուտի անդամ ընտրուեցաւ եւ վերջապէս 1860ին Յունուարի 5ին Վալէսքի կ'ոմնին տեղ արտաքին գործոց պաշտօնեայ եղաւ:

Անկէ քիչ ժամանակ ետքը, Գաւառը կ'ոմնն ալ՝ որն որ Վիլլաֆրանզայի խաղաղութեան ետքը պաշտօնէն հրաժարած էր, նորէն Դուրինի պաշտօնարանին գլուխն անցաւ: Եւ անմիջապէս երկու տէրութեանց մէջ՝ առնուելու եւ տրուելու գաւառներուն վրայ խօսակցութիւններն սկսան: Թուլէնէլ դրսի տէրութեանց քով գտնուող Գաղղիայի դեսպաններուն շրջաբերական մը խաւրեց, որուն մէջ կ'ըսէր թէ Քաջանայապետին հոգեւոր իշխանութիւնն աշխարհական իշխանութեան հետ պէտք չէ խառնել: Մի եւ նոյն ժամանակ Սարգինիայի արտաքին գործոց պաշտօնէին ալ գրեց որ Դոսկանայէն ձեռքը քաշէ, իսկ Ռոմանեա գաւառին մէջ Վիկտոր Էմմանուէլ իբրեւ քաջանայապետին փոխանորդն իշխէ: Բարմա ու Մոտենա Սարգինիայի կը մնան, բայց անոնց փոխարէն՝ Սաւոյա ու Նիցցա գաւառները Գաղղիայի կ'անցնին: Ասոր վրայ շատ ժամանակ յառաջ արդէն կը խօսուէր, սակայն նոյն ատեն Գաղղիայի անշահախնդրութեան քարոզներն ականջները խլցուցած էին: Յանկարծ Նաբոլէոն կայսրը՝ Մարտի 1ին խօսած գաղափարութեան մէջ, Սարգինիայէն կը պահանջէր որ ձեռք բերած ինը միլիոնեան Վերին Իտալական Ժադաւորութեան տեղ, Ալպեան լեռանց Գաղղիական կողմն իրեն (կայսեր) տրուի: Նոյն ճառին մէջ ծանոյց միանգամայն որ ասով Հելլուստիայի իրաւանց դպչիլ չ'ուզեր, եւ Սաւոյային ու Նիցցային Գաղղիայի հետ միանալը՝ առանց մեծ տէրութեանց հաւանութեան պիտի չկատարուի:

Այնպէս ետեւ Թուլէնէլին կը մնար նախ՝ Գաղղիայի հետ միանալու գաւառները Սարգինիայէն առնուլ, եւ երկրորդ հանգարտեցընէլ մեծ տէրութիւնները եւ գլխաւորաբար զՀելլուստիա՝ որն որ ճինեւրա ու Վալէս գաւառներուն համար մեծ վախի մէջ էր: Գաւառը Թուլէնէլին պատասխան տուաւ որ ինք անոր առաջարկութիւնը չի կրնար ընդունիլ, վասն զի 1851ի Դեկտեմբերի 2էն վեր ժողովրդեան կամքը կը տիրէ, կամ ամէն բան ընդհանուր քուէարկութեան իրաւունքով կ'որոշուի: Մեկալ կողմանէ Թուլէնէլ 1815ին Վիեննայի արքայաժողովին մասնակից եղող տէրութեանց քով գտնուող դեսպաններուն գրեց, որ Սաւոյայի ու Նիցցայի Գաղղիայի հետ միանալը՝ բնական բան է, ու Եւրոպայի հաւասարակշռութիւնն ասոր մէջ ամենեւին գործք չունի: Նոյն միջոցին Գաղղիայի գործակալները Սաւոյայի ու Նիցցայի մէջ կը վիստային, եւ ժողովուրդը Գաղղիայի հետ միանալու կը պատրաստէին: Յամի 1860 Մարտի 18ին Վիկտոր Էմմանուէլ, Բարմա, Մոտենա, Դոսկանա՝ ու Ռոմանեա գաւառներուն Սարգինիայի հետ միանալը խորհրդանոցին մէջ հրապարակաւ ծանոյց: Նոյն ամսոյն 21ին Սաւոյացիներուն ու Նիցցացիներուն պատգամաւորութիւնը Դիւիլի ներկայացաւ, եւ 24ին Նաբոլէոնին ու Վիկտոր Էմմանուէլին մէջ Սաւոյայի ու Նիցցայի խնդիրն որոշուեցաւ: Ետքինը Սաւ-

ոյայի ու Նիցցայի ժողովուրդն երգմանէն ազատ ըրաւ, զորն որ Նաբոլէոն ընդունելով՝ ծանոյց որ անկէ ետեւ անոնք ալ Գաղղիայի մեծ ազգին ամբողջացուցիչ մասը կ'ըլլան:

Գաղղիայի ու Սարգինիայի մէջ Նիցցայի ու Սաւոյայի խնդիրը հաղիւ լմնցած ու Սարգինիա առաւ գաւառները մէկ մարմին ըրած էր, մէկ մ'ալ անդին յանկարծ Մայիսի սկիզբները Կարիպալտին Սիկիլիա ազատելու համար ըրած յանդուգն արշաւանաց ձայնն ելաւ: Գաղղիա առ երեսս ասոր դէմ՝ բողոքեց, որուն Գաւուր կոմսը պատասխան տուաւ որ ինք չի գիտեր, թէ պէտ է աչքին առջեւը զօրք կը գումարէին, ստակ կը ժողվէին ու զինանոցներէն զէնքեր եւ թնդանօթներ նաւ կը դրուէին: Գաղղիայի լրագիրները՝ որոնք իսկզբան զԿարիպալտի ելուզակ ու աւազակ կ'անուանէին, երբ որ տեսան թէ կառավարութիւնը Գաւուրին արգարացուցման հաւատաց, լեղունին փոխեցին:

Աս միջոցին Նաբոլէոն կայսրը Պատէն Պատէնի մէջ Պրուշի խնամակալ իշխանին հետ տեսութիւն մ'ըրաւ: Հոնկից Փարիզ դառնալէն ետքը, սկսաւ Նէպոլէոն թագաւորին խորհուրդ տալ որ իր գահն ազատելու համար, Սարգինիայի իտալական քաղաքականութեան մտենայ, անոր հետ դաշնակցութիւն ընէ: Աս խորհուրդը կու տար՝ երբ որ Կարիպալտին վարի կողմանէ անոր գահը կամաց կամաց կը կործանէր:

Աս ամէն բան Եւրոպայի մէջ պատահած ատեն, յանկարծ Ասիայէն Ասորիքի մէջ քրիստոնէից կոտորածին լուրը հասաւ: Գաղղիա անմիջապէս զինուորական միջամտութիւն ուղեց ընել, եւ Ասորիք զօրք խաւրելու առաջարկութիւն ըրաւ: Մէկալ տէրութիւնները եւ գլխաւորաբար Անգղիա դէմ՝ դրին, եւ ինգլիսն ան աստիճանի կնճռեցաւ, որ Լորտ Բալմերսգըն՝ Անգղիայի ծովեզերքն ամրացնելու համար խորհրդանոցէն 11 միլիոն սղեռլին խնդրեց: Ամէն կարելի դիպուածներուն առջեւն առնելու համար՝ հարկ եղաւ որ աս անգամ ալ կայսրն անձամբ մէջը մտնէ, ուստի եւ Ասորիքն իմ Բէրլինէն նամակը գրեց: Ասոր մէջ Նաբոլէոն երկայն խօսքերով կը ջանայ ցուցնել որ իր վրայ եղած կարծիքն անիրաւ է, ինք երբեք Անգղիայի դէմ անվստահութեան առիթ մը չէ տուած, եւ ինչպէս մինչեւ ան ատեն՝ նոյնպէս անկէ ետքն ալ կ'ուղէ ամէն խնդիրներու մէջ մէկտեղ ու միաբան երթալ: Ասոր վրայ Անգղիա մէկալ տէրութեանց հետ Օգոստոսի 3ին Փարիզ արձանագրի մը ստորագրեց, որով Գաղղիա վեց ամսուան համար 6000 զօրք Ասորիք խաւրելու հրաման ընդունեցաւ:

Մնացածը գաւառն է:

ՎԻՃԵՐԱԳՐԱԿԱՆ

Խոտալիայի համառօտ պատմութիւնը:

Ը.

Խոտալիայի մէջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ը . Մ Ի Զ Ո Յ

1789—1815.

Ուուրիայի տէրութիւնը Նաբոլէոնին ինչպէս ուրիշ գործքերուն՝ նոյնպէս Խոտալիայի մէջ իբրեւ վերին իշխան ըրած կարգաւորութեանց, մանաւանդ Սարգինիայի թագաւորին Բիէմնիգէի տեղ խոստացուած հատուցումը չկատարելուն եւ Նէպոլէոնի երկիրը գաղղիացի զօրքով բռնելուն վրայ վշտանալով, Գաղղիայի հետ բարեկամական յարաբերութիւնը կտրեց (1804): Ասոր վրայ Աւստրիա ու Ռուս (1804. Նոյն. 4.) դաշինք դրին՝ մէկտեղ 350,000 զօրաց բանակ մը կազմելով, Նաբոլէոնին օտար երկիրներու, մանաւանդ Խոտալիայի մէջ ինքնիշխան գործէն արգելելու, եւ Սարգինիայի թագաւորը, Տոսկանայի մեծ դուքսն ու Վոտենայի դուքսը նորէն իրենց կորսնցուցած երկիրներուն եւ գահերուն դարձնելու: Նաեւ Անգղիայի տէրութիւնը (1805. Յունու. 14.) Նաբոլէոնին յայտարար գրով մը ծանոյց որ ինք ալ չի կրնար Եւրոպայի միւս տէրութեանց միաբանութենէն զատուիլ, եւ անոնց դէմ Գաղղիայի հետ խաղաղութեան ու դաշնակցութեան մէջ մնալ: Նաբոլէոն աս ամէն ազդարարութիւններն ու վտանգներն արհամարհելով ու չսեպելով, առաւելապէս Խոտալիայի նկատմամբ մեծագոյն համարձակութեամբ սկսաւ գործել: Նոյն տարի (Մարտ 17.) իտալական հասարակապետութեան խորհրդականները Փարիզ կանչելով՝ զինքն Խոտալիայի խառնուրդն եւ տուաւ, ու երկու ամիս ետքը անձամբ Խոտալիա գնաց եւ (Մայ. 26.) Միլանի մայր եկեղեցւոյն մէջ Խոտալիայի Երկաթի խառնուրդը գլուխը դրաւ, որով որ հին ատենները Գերմանիայի կայսրները՝ իբրեւ Լոմբարտիայի թագաւոր կը պսակուէին: Քիչ մը ետքը (Յունիս 7.) իր ժողովին ամուսնոյն առջի երկանէն ունեցած Եւգենիոս Պոհանէն որդին իրեն յաջորդ եւ Խոտալիայի փոխարքայ ըրաւ:

Փարիզի մէջ՝ Խոտալիայի թագաւորութեան հաստատուելը հրատարակուած օրը Նաբոլէոն նոր հրովարտելով մը Բիոմպինոյի իշխանական երկիրը, (որն որ Պոհանգոմբանի ազգատոհմին ժառանգութիւնն էր ու Նէպոլէոնի թագաւորն անոր վերին իշխանութիւնը (1801) խաղաղութեան գաշնոյ ատենը Գաղղիայի տալու ստիպուած էր,) իր Ելիզաբրոն իբրեւ ժառանգական կալուած պարգեւեց, սահմանելով որ միշտ Գաղղիայի վերին իշխանութեան տակ մնայ: Աս Ելիզա տիկինը Փելեքս Պաշչիքքի Խոտալիայի աշուականի մը հետ ամուսնացած էր, զորն որ Նաբոլէոն իշխան (prince) առաւանց, ու որոշեց որ անիկի ետքը Բիոմպինոյի իշխանները Գաղղիայի կայսրէն իրենց իշխանութեան մէջ հաստատուին ու անոր հաւատարմութեան ու հնազանդութեան երդում ընեն: Բանի մը ամիս ետքը (Յու-

նիս 23.) նաեւ Լուբքայի փոքր հասարակապետութեան երկիրը նոյն Պաշտօնքի իշխանին իբրեւ ժառանգական կալուած տրուեցաւ: Իսկ Գեհնուա, որն որ 1798էն ի վեր Լիզուրեան հասարակապետութիւն աւանդաբար անկախ տէրութիւն մը կը սեպուէր, Նաբոլէոնին հնաբոլոյն իբր իր բնակիչներուն բաղձանայր համաձայն (Յունիս 4.) Գաղղիայի անմիջական կառավարութեան տակ մտաւ ու անոր հետ միացաւ: Նաեւ Բարմայի, Բիաշենցայի ու Կուսադալայի երկիրները, զորոնք Նաբոլէոն խոստացած էր Սարդինիայի թագաւորին՝ իբրեւ իրմէն առնուած երկիրներուն հատուցում մը տալու, (Յուլ. 21.) Գաղղիայի հետ միացան:

Երբ որ Իտալիայի թագաւորութեան կանգնուելուն, Նաբոլէոնին՝ Իտալիայի թագաւոր անուանուելուն ու իր ըրած այլեւայլ կարգաւորութիւններուն լուրն Եւրոպայի մէջ տարածուեցաւ, մեծ տէրութիւնը սկսան աւելի եւս խնամքով ջանալ՝ իրարու հետ միանալու եւ միացեալ զօրութեամբ անոր այսչափ համարձակութիւնը զսպելու, եւ երբեք դաշնակցութիւնը (coalition) հաստատեցին: Ամենէն առաջ Անգլիա ու Ռուսիա (1805. Ապր. 11.) իրարու հետ դաշնակցելով՝ որոշեցին ուրիշ տէրութիւններու հետ դաշնակցութիւն ընել ու 500,000 զօրաց բանակ մը կազմելով՝ աշխատել որ (ուրիշ կարգաւորութիւններէն զատ) Սարդինիայի թագաւորն իր երկիրն ու գահը դառնայ, եւ Իտալիա Գաղղիացոց լուծէն բոլորովին ազատուի: Աս դաշնակցութեան մէջ մտան (Օգոս. 9.) Աւստրիա, (Հոկտ. 3.) Շուէտ ու (Նոյ. 3.) Պրուս: Աւստրիայի 120,000 զօրաց գլխաւոր բանակը Կարլոյս արքիդքսին հրամանին տակ Իտալիայի մէջ Գաղղիացոց հետ զարնուելու պատրաստ կեցած էր: Բայց աս հեղու աս զօրքը Իտալիայի մէջ թշնամոյն հետ պատերազմելու առիթ չունեցաւ: Ասան զի Գաղղիացիք Գերմանիայի ու Աւստրիայի քանի մը գաւառներուն մէջ դաշնակցաց բանակներուն յաղթութէն ետքը վերջապէս (Գեկտ. 2.) Մորաւիայի Աւստրիացի գեղին քով Նաբոլէոնին ըրած յաղթութիւնն ամէն թշնամութեանց վերջ տուաւ: Անկից ետքը Աւստրիայի կայսրը հարկադրեցաւ նախ զինադադար ընել ու քանի մը օրէն ալ (Գեկտ. 26.) Հունգարիայի Բրեսպուրի քաղքին մէջ Նաբոլէոնին հետ խաղաղութեան դաշինք գնել: Աս դաշինքով Աւստրիա՝ Նաբոլէոնին Լիւնեւիլի խաղաղութենէ ետքն ըրած ամէն կարգաւորութիւնները մանաւանդ Իտալիայի նկատմամբ՝ ընդունելէն եւ ուրիշ քանի մը պայմաններ յանձն առնելէն ի զատ, նաեւ Վեներտիկի երկիրը կամ թագաւորութիւնը Գաղմատիային հետ (իբր 500 քառ. մլ. տեղ երկուք ու կէս միլիոն բնակիչով) Նաբոլէոնին կամ Իտալիայի թագաւորութեան տուաւ եւ Նաբոլէոն Իտալիայի թագաւոր ճանչցաւ:

Աս միջոցի Նապոլէոն տէրութեան մէջ ալ մեծ ու նշանաւոր փոփոխութիւն մ'եղաւ: Վերը յիշուած դէպքերէն քանի մը ամիս առաջ՝ Նաբոլէոն (1805. Սեպտ. 21.) Նապոլէոն տէրութեան հետ դաշինք դրաւ, որուն զօրութեամբ բոլոր աս տէրութեան նաւա-

հանգիստները Գաղղիայի թշնամի ըլլող տէրութեանց նաւերուն դոյ պիտ'որ մնային: Աս դաշինքը հաստատութէն ետքը՝ Նապոլէոն երկրին մէջ գտնուող Գաղղիացոց բանակն անկից դուրս ելաւ ու Վերին Իտալիա գնաց: Բայց նոյն տարի Նապոլէոն տէրութիւնն ալ մէկալ տէրութեանց դաշնակցութեան մէջ մտնելով, Նաբոլէոնին հետ դրած դաշինքն արեւց: Ասոր վրայ (Նոյ. 19.) 32,000 Ռուս-Անգլիացի զօրաց բանակ մը նաւերով Նապոլէոն ծովեզերքն եկաւ, ու Նապոլէոն թագուհին, որ քիչ մը ատենէ ի վեր արտաքուստ իր Գաղղիայի դէմ ունեցած ատեւութիւնը թողուցած էր, բայց ներքուստ նոյնը հաստատ կը պահէր, ան զօրքը չէ թէ միայն առանց ընդգիմութեան՝ հապա նաեւ մեծ ուրախութեան ցոյցերով ընդունեցաւ: Աս գործքը Նաբոլէոնին բարկութիւնն արտաքոյ կարգի սաստկութեամբ բորբոքեց: Ուստի Բրեսպուրի խաղաղութեան դաշնաց հաստատուելուն երկրորդ օրը (Գեկտ. 27.) ինք Վիեննայի մօտ Շէոնպրունի կայսերական պալատը գտնուելով, հանկից հրովարտակ մը հանեց, որուն մէջ ըսելով թէ «Պաւլոնեան ցեղը (ուսկից էր ան ատենուան Նապոլէոն թագաւորը), նոյն տէրութեան մէջ թագաւորութէն դադրած է», թագաւորական իշխանութեան վերջնալը հրատարակեց: Երբ որ աս հրովարտակն ու Նաբոլէոնին միտքը հրատարակուեցաւ, Ռուս-Անգլիական զօրքը, որոնք թագաւորին օգնելու համար եկած էին, Նապոլէոնին հեռացան: Անկից ետքը Փերդինանդոս թագաւորն ամէն յոյսը կորսնցնելով, (1806. Յունու. 15.) Նապոլէոն թողուց ու իր գանձերովն ու բարեկամներովն Սիկիլիա կղզին անցաւ. քանի մը շաբաթ ետքն ալ (1806. Փետր. 11.) թագուհին Նապոլէոն եկաւ, տեսնելով որ Նապոլէոն ժողովրդեան ու զօրաց հետ Գաղղիացոց զօրութեան դէմ գնելու համար ի գործ դրած հնարքներն օգուտ մը չըրին ու պիտ'որ չընեն: Քանի մը օր ետքը (Փետր. 14.) Գաղղիացիք Նաբոլէոնին Յովսէփ եղբորը հրամանին տակ եկան Նապոլէոն մտան ու երկիրը դրաւեցին:

Գաղղիայի զօրաց Նապոլէոն մտնելէն ամիս մը ետքը (Մարտ 30.) Նաբոլէոն նոր հրովարտակով մը իր Յովսէփ եղբայրը Նապոլէոն ու Սիկիլիայի թագաւոր աւանանեց, այսու պայմանաւ՝ որ նոյն տէրութեան երկրին մէջ վեց հատ Գաղղիայի կայսեր տրամադրութեան տակ մնալու՝ աւատական իշխանութիւններ կամ կալուածներ որոշուին. դարձեալ նոյն երկրին եկամուտքէն ամէն տարի մէկ միլիոն Ֆրանկ առնուի՝ մեծ արգիւնք ունեցող Գաղղիացի զինուորները վարձատրելու համար: — Յովսէփ թագաւորն իր նոր գահին վրայ հաստատուելէն ետքը ինք զինքը զբօսանաց ու զուարճութեանց տուաւ, իսկ երկրին կառավարութիւնն իր երկու պաշտօնեաներուն՝ Սալիչեգիի գործադրացոյն ու Ռեօտիէր գերմանացոյն ձեռքը թողուց, որոնք նոր կարգաւորութիւններով կը ջանային ժողովրդեան վստահութիւնը Նաբոլէոնեան կամ նոր թագաւորութեան համար շահելու. բայց ժողովուրդը թէ թագաւորին ու թէ իր կա-

ուսմանը թեան վրայ միշտ պաղ սրտով ու աչքով կը նայէր:

Նաբոլէոն կայսրն իր Խտակայի մէջ բրած կարգաւորութիւնները հաստատելու մտքով՝ (Մարտ 2.) Փաւրիզի խորհրդանոցին մէջ հրապարակաւ աս խօսքերն ըսաւ. «Բոլոր Խտակայի թերակողին (Գաղղիական) մեծ կայսրութեան մէկ մասն է ու ես՝ իբրեւ գերագոյն գլուխ՝ պլէնայլ տիրողներն ու սահմանադրութիւնները, որոնց մով Խտակայի պլէնայլ մասերը կը կառավարուին, իմ երաշխաւորութեանս տակ առած եմ,»: Աս խօսքերուն համեմատ Նաբոլէոն քիչ մը ետքը Բորդուելայի աւերութեան երկիրները պատերազմաւ առնելէն, թագաւորը գահէն վանտելէն ու բոլոր տէրութիւնը երեք մաս բաժնելէն վերջը, (1807. Հոկտ. 27.) անոր հիւսիսային մասը, որն որ «Հիւսիսային Լուսիտանիայի թագաւորութիւն», պիտի կոչուէր, Ետրուրիայի կար. Լուզովիկոս Բ. անչափաւ հաս թագաւորին (որուն հայրը Լուզով. Ա. քանի մը ամիս առաջ մեռած էր) տալու որոշեց. որուն գիմնը նոյն Ետրուրիայի թագաւորութեան երկիրը Գաղղիայի կայսեր պիտ'որ տրուէր: Նոյն տարի (Գեկտ. 10.) Ետրուրիայի թագաւորին (Նաբոլէոնին հրամանէն ստիպուելով) իր յիշեալ անչափաւ հաս որդւոյն անուամբը նոյն թագաւորութենէն հրաժարեցաւ ու Գաղղիայի զօրքն եկան ղանկկայ գրաւեցին: Յաջորդ տարին Նաբոլէոն իր Յովսէփ եղբայրը՝ զորն որ Նէպոլէոն թագաւոր դրած էր, (1808. Յունիս 6.) հսկից հանեց ու Սպանիայի գահը նստեցուց, ուսկից խել մը պատերազմներէն ետքը՝ Փերդինանդոս Ի. թագաւորը վար առած ու բոլոր Պուրպորեան-Սպանիական թագաւորական ցեղը յաջորդութենէն զրկած էր: Իսկ Նէպոլէոն գահին վրայ (Յուլ. 15.) թագաւոր նստեցուց իր Միւրա քեռայրը, զորն որ յառաջագոյն (1806. Մարտ 15.) Գերմանիայի մէջ Գլէւի ու Պերլի մեծ դուքս ըրած էր:

Ք Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Պ Ա Ն

Զարնոտրեղի անկողնակից:

Հնգկաստանի մէջ օձերու շատութիւնն ամենուն ծանօթ է. ու հոն գացող Ետրուրիայի ուրիշ ամէն տեղական նեղութիւններուն որպիսի եւ իցէ կերպով կը վարժին, բայց աս հնգկական օձերն իրենց անտանելի նեղութիւն մանաւանդ թէ արհաւիրք կը պատճառեն: Չկայ տեղ մը՝ ուր մարդ աս թիւնաւոր այցելուներէն ազատ ու ապահով ըլլայ. աս բանիս վրայ անթիւ դէպքեր կը պատմուին, որոնցմէ քանի մը օրինակներ հոս դնենք: Առտուն մէկն անկողնէն կ'ելլէ, կ'օշկիւր կ'առնու կը հագնի. մէյ մ'ալ ոտքին մատուրներուն վրայ թեթեւ շարժում մը կը զգայ. կ'օշկիւր կը հանէ կը թօթուէ, մէջէն պզտիկ (բարեբախտութեամբ՝ անմիտ) օձ մը դուրս կ'իյնայ: Ուրիշ մը սրինգը (ֆլուիօ) ձեռքը կ'առնու, կը սկսի փչել, ամենեւին հնչիւն չիկրնար հանել. կը բար-

կանայ, մէյ մ'ալ բոլոր ուժովն ու շնչովը կը փչէ. ինչ կը նայիս՝ ծակէն օձիկ մը դուրս կ'ելլէ ու մատուրներուն կը փաթթուի: Առտուն մը Հոլանտայի մը կ'արթննայ, սաստիկ ծարաւ կը զգայ, կ'ելլէ պատուհանին առջեւը կեցող երկայն ու նեղ վզով շնչը կ'առնու բերանը կը դնէ, կ'ուզէ աղէկ մը խմել. սակայն շրթանցը վրայ կակուղ բան մը կու գայ: Շուտ մը շնչը կը տանի լուսին կը բռնէ. մէյ մ'ալ պզտիկ փայլուն օձ մը (միւր կամ ակնոցաւոր օձ ըսուած տեսակէն,) շնչէն դուրս գլուխը կը հանէ ու մարդուն քթին մօտ կ'երկնցնէ:

Աս ու ասոնց նման դէպքերը հասարակ են. բայց հետեւեալ դէպքը չէ թէ միայն արտաքին կարգի, հապառաւ անհաւատալի կրնար ըսուիլ, եթէ ականատես մարդկան պատմութենէն առնուած չըլլար: Փոմմերայի Գերման մը Հնգկաստան դացած ու Արեւելեան Հընդկաստանի ընկերութեան ղինուորաց մէջ մտած էր: Աս մարդը շաքարօղին (քոստ) քիչ մը չափէ աւելի սիրելուն ու գործածելուն՝ շատ անգամ գինովցած ու անոր համար ղինուորական բանտով պատժուած էր: Աս բանտերը փայտաշէն հիւղեր են, որոնք Ետրուրիայի ղինուորաց համար քաղաքէն դուրս շինուած բնակարաններէն քիչ մը հեռու կը շինուին. ասոնց վերի գին պզտիկ պատուհան մը ու գետնին մօտ ալ ծակ մը կայ, բանտին մէջ մաքուր օդ առնելու համար, եւ սովորաբար գիշերը յարգով կամ ուրիշ բանով մը կը գոցուին: Արդ վերոյիշեալ Գերմանացին հեղ մը իր սովորական գինովութեան յանցանքին համար ութ օր բանտարկեալ մնալու դատապարտուելով, աս բանտերէն մէկը դուրսեցաւ. ուր իրեն համար գետնի վրայ քիչ մը յարգ, բարձ ու վերմակ (եօթիս) կար: Իրիկուան մօտ գինովցած ներս կը մանէ, եւ ուրիշ բան մը մտածելու կամ ընելու կարող չըլլալով, կ'երթայ այն յարդէ անկողնին վրայ կը տարածուի ու կը սկսի քնանալ:

Քիչ մը քնանալէն ու գինովութիւնն անցնելէն ետքը կ'արթննայ, կը տեսնէ որ մթնցեր գիշեր է եղեր. կ'ուզէ նորէն քնանալ. մէյ մ'ալ անկողնին մօտ շնկոյ մը կը լսէ. եւ որովհետեւ գինովութենէն բոլորովն սթափած՝ խելքը գլուխն եկած էր, կը հասկընայ թէ ան շնկոյն ինչէն կը պատճառի. միտքը կու գայ որ իրիկունը գետնի մօտ ըլլող ծակն ըստ սովորութեան չէր գոցած, ուստի եւ մօտիկ լեռնէն օձ մը մտած՝ հոն կը սողայ: Բայց ալ ուշ էր ոտք ելլել եւ այն անկոյ ու թունաւոր հիւրը դուրս հանելով ծակը գոցել. որովհետեւ սորված էր ու գիտէր թէ աս զարհուրելի օձերը՝ շարժող կամ իրենց վրայ եկող մարդ տեսնելու որ ըլլան, վրան կը ցատքեն ու կը խածնեն, իսկ անշարժ կեցողին չեն վնասեր:

Աս ասանկ գիտնալով, խեղճ բանտարկեալն անկողնին մէջ կռնելին վրայ պառկած՝ բոլորովն անշարժ մնաց: Մէյ մը միտքն եկաւ որ պուռայ, որպէս զի մօտիկ ըլլող պահապան ղինուորներն օգնութեան գան. բայց իբր հաստատ գիտնալով որ անոնք չեն լսեր կամ տեղերէն չեն շարժիր, անձայն անշարժ կեցաւ, շունչ առ-

նեղու ալ կը վախնար: Այսպէս ահա դուրս մէջ կեցած ատենը՝ այն զարհուրելի հիւրը կը սկսի խեղճին մերկ ու տուրներուն վրայ սողել, դէպ ի վեր մարմնոյն վրայ յառաջ շարժել ու երեսին վրայ հասնելով՝ իր կաշուն լեզուովը լղել: Եղկելին մահաւան գուռը հասած էր, բայց միշտ խելքը վրան ըլլալով, եւ ոչ ամենափոքր շարժում մը կ'ընէր, գիտնալով որ այն շարժումը զօժը գրգռելով խածնելու կը ստիպէ: Այս ժամու չափ օժն այսպէս մարմնոյն վրայ վեր վար սողալով, մէյ մը երեսը մէյ մը մերկ սրունքները լղելով կը զուարճանար. վերջապէս մէկդի քաշուելով՝ քովի կը կըտրուեցաւ ու հանդարտ քնանալու սկսաւ:

Բանտարկեալը միեւնոյն դիրքի մէջ արթուն մնաց, ամէն վայրկեան զարհուրանօք իր անկողնակցին արթննալուն նորէն իր վրայ գալուն սպասելով: Արթնապէս երկայնի դիտելը լմնացաւ ու առաւօտեան լոյսը ծագելու սկսաւ. խեղճն ամէն զգուշութեամբ աչքը դէպ ի ան կողմը դարձուց, ուր կը կարծէր որ իր անկողնակիցը կը հանգչի. բայց զանիկայ չտեսնելով, իմացաւ որ բարձին տակ մոտած տաքուկ կը քնանայ: Հասկըցաւ որ ալ զարհուրելի վտանգէն ազատած է. բայց դեռ ուրախութեան ձայն մը հանելու չհամարձակելով, անձայն ու հանգարաութեամբ անկողնէն ելաւ. հիւղին մէկ անկիւնն եղող մեծիկ քար մը ձեռքն առնելով, գնաց բոլոր դիշերը քաշած նեղութեան ու վախին քէնը թունաւոր թշնամիէն առնելու: Արմացուկ մը բարձին մէկ ծայրը զգուշութեամբ վեր վերցուց որ տեսնէ թէ գարշելին ուր կը հանգչի. ետքը շուտ մը ծունկը բարձին վրայ դրաւ ու ժով ճմլեց, անանկ որ գաղանը նեղուելով՝ գլուխը դուրս երկնցուց. նոյն վայրկեան զինուորը ձեռքի քարովը քանի մը հեղ զարկաւ ու գլուխը ջախջախեց, չար թշնամին չարաչար սատկեցուց: Ալ ուրախութիւնը կատարեալ ըլլալով, սկսաւ պոռալ, երգել ու ցատկեր տեսլ. եւ աս ուրախութեան ձայներով բռնեց ոստիկանը գաղանը հիւղին վերի ծակէն դուրս նետեց: Մօտիկ ըլլող զինուորներն ու իրենց պաշտօնակալը գուրս ձգուած օժը տեսնելով, եկան չորս դին ժողվեցան, եւ ճանչնալով որ անիկայ մըլի կամ ակնուցաւ օժ (serpent à lunettes) ըսուած տեսակէն էր, վեց ոտնաչափ երկայնութեամբ, որուն մէկ խածուածն անմիջապէս մահ կը պատճառէ, զարհուրած մնացին: Պաշտօնակալը բանտարկեալէն ամէն բան տեղն ի տեղը լնելէն ետքը՝ վերին հրամանատարին իմացուց, որն որ զինուորին քաջասրտութիւնն ու խելացի հնարքը վարձատրելու համար, մնացած պատժէն ազատեց ու բանտէն հանել տուաւ:

Բ Ն Ա Ք Ա Տ Ա Վ Ա Ն

Փետրոսաւր սմիւր:

Թէպէտ եւ բարեխառն գօտիներուն տակ ինկած երկիրներուն մեծ մասին մէջ՝ Փետրուար ամսոյն կէսէն վերջը ցուրտն արգէն նուազելու սկսած կ'ըլլայ. ի վերայ

այսր ամենայնի բովանդակ ամիսը տակաւին ձմեռ կը համարուի: — Չմերուան երեւոյթները՝ զորոնք Յունուար ամսոյն մէջ նկարագրեցինք, թէեւ նոյն բարեխառն գօտիներուն տակն ալ քիչ շատ գրեթէ ամէն կողմ կը տեսնուին. բայց զանոնք իրենց կատարեալ սաստկութեան եւ ահրելի գեղեցկութեան մէջ տեսնելու համար, բուն հիւսիսային կողմերը բարձրանալու է: Ասան զի ինչպէս որ Հիւսիսային Գերմանիայի կամ Վահստանի բնակիչ մը չիկրնար ձմեռ համարել՝ Հարաւային Խաղիկայի կամ Յունաստանի կամ Բորդուկալի եւ անոնց համեմատ օդաբաժին ունեցող գաւառներուն ձմեռը, ուր հասարակօրէն ձիւն չիգար եւ ջրերուն կարճ ժամանակ սառիլն ալ արտաքոյ կարգի երեւոյթ մըն է, նոյնպէս Հիւսիսային Ռուսիայի կամ Սիբերիայի կամ Վալանտիայի եւ աւելի հիւսիսային կողմանց բնակիչներուն առջեւն ալ, առաջիններուն ձմեռն իբրեւ տղւ խաղալի մը կը սեպուի:

Իրօք ալ որչափ զարհուրելի ու միանգամայն արտաքոյ կարգի բան ալ համարուի գլխաւորաբար Ալպեան լեռանց վրայ պատահող ձեան հիւսերը, որոնք նոյն լեռանց բարձր գագաթէն վար գլտորելով, եւ ամէն շրջան ընկնուն՝ աւելի մեծնալով, վերջապէս իրենք ալ մէկ մէկ լեռ դարձած, իւր ճամբան դիմացին ելլող կենդանի ու անկենդան առարկաները մէկտեղ առած, մինչեւ վար կը հասնին. ի՞նչ են ասոնք ան սառնեղէն լեռներուն քովը, որոնք շատ անգամ Սառուցեալ ծովէն բրդեղով, անոր ջրերուն երեսը կը լողան, սարսափելի շառաչմամբ իրարու կը զարնուին, եւ երբեմն մեծամեծ նաւերն ալ իբրեւ պղտիկ մակոյկ մը իրենց մէջ կը ճմլեն: Ի՞նչ զարհուրելի բայց միանգամայն անհամեմատ գեղեցիկ երեւոյթ է՝ մշտնջենաւոր ձեան ու սառուցի տակ թաղըւած հրաբուխ լեռանց գագաթէն հուր շնչելը, որով երկու իրարու հակառակ եւ մէկմէկու եղծիչ նիւթեր քովէ քով կը գլտնուին: Մեր կողմերուն սովորական երեւոյթներուն մէջ ի՞նչ բան կրնայ համեմատիլ հիւսիսային կողմանց երկայն ու ամիսներով տեւող դիշերներուն մթութիւնը սքանչելի կերպով լուսաւորող հիւսիսային, որն որ թէեւ օգրեւելոյթներուն մէջ ամենէն գեղեցիկն է, բայց ան տեղերը գրեթէ այնպէս սովորական է, ինչպէս մեր կողմերն արեւուն ու լուսինն ծագումը: Այսպէս ձմերուան ատեն ամենայն ինչ մեծ ու գեղեցիկ է հիւսիսային կողմերը. եւ կարծես թէ բնութիւնն աս կերպով ուզած է փոխարինութիւն ու հատուցում ընել ան տեղերուն բնակչաց՝ ձմերուան խստութեանն ու երկայնութեանէն կրած մեծ նեղութիւններուն:

Ասան զի ուր որ իրենց ձմեռը մինչեւ Մարտ ու Ապրիլ ամիսները եւ երբեմն աւելի երկայն ատեն կը շարունակէ, մեր կողմերը Փետրուարի կէսէն վերջը, ինչպէս ըսինք, ցուրտն արգէն նուազելու սկսած կ'ըլլայ: Նոյն միջոցին օրերն զգալի կերպով երկնցած ըլլալով եւ արեւը բաւական երկայն ատեն հորիզոնին վրայ մնալով, բաւա-

¹ Հոս հիւսիսային կողմերուն վրայ ըսածնիս՝ պետք է միայն մեր կիսագնդին նկատմամբ իմանալ. իսկ մէկալ կիսագնդին նկատմամբ՝ հիւսիսային բոլոր տեղ հարաւային ըսելու է:

կան ալ զօրութիւն կ'ունենայ ձիւնն ու սառոյցը հալեցը-
նելու եւ երկրիս երեսէն կամաց կամաց աներեւոյթ ընե-
լու: Շատ անգամ ալ կը պատահի որ յանկարծակի հա-
րաւային հով մը կը փչէ, որուն հետ խառն կ'ըլլայ նաեւ
անձրեւ, եւ ասով մէկէն եւ խիստ կարծ ժամանակուան
մէջ ձիւները կը հալին կ'անհետանան: Ասանկ դիպումա-
ներու մէջ ամէն մէկ փոքր բլրոյն վրայէն հեղեղներ կ'իջ-
նան, ամէն պղտիկ առուակ լայն եւ ուղիւղուր դետ կը
դառնայ, գետերուն վրայի սառնեղէն ծածկը կը քակուի
կը խորտակի եւ անհնարին ուժգնութեամբ դէպ ի ծով
կը մղուի:

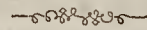
Ստոյգ է՝ ան ժամանակէն ետքն ալ տակաւին ցուր-
տը նորէն ետ կը դառնայ, շատ անգամ երկիրը դարձեալ
առատ ձիւնով կը ծածկուի, մինչեւ երբեմն գիշերները
ջրերը կը սառնին, բայց այս ամենայն՝ արեւուն տաքու-
թեան առջեւը չիկրնար երկայն ատեն դիմանալ, հապա-
շուտ մը կը ստիպուի տեղի տալ աս ցորեկուան իշխանին:
Այսպէսով կրնայ ըսուիլ որ աս ամսոյն մեծ մասը պաղին
ու տաքին մէջ կ'ուռով կ'անցնի, եւ փոփոխակի մէյ մը
մէկը, մէյ մը մէկալը յաղթող կ'ըլլայ: Բայց հասարակ-
րէն աւելի տաքը՝ քան թէ պաղը վերջին յաղթանակը
կ'առնու եւ պատերազմի դաշտին տէր կը մնայ:

Գարնան սկսելուն կամ գէթ մօտենալուն զանա-
զան նախադուշակ նշանները՝ փետրուարի մէջ հասարա-
կօրէն կը տեսնուին: Արտոյտը՝ որն որ անտառներու եր-
գիչներուն մէջ ամենէն կանուխ սկսողներուն եւ ամենէն
անոյշ ձայն ունեցողներուն մէկն է, շատ անգամ ամսոյս
մէջ իր գեղեցիկ դայլայլիկները կը սկսի: Հետզհետեւ ու-
րիշ թեւաւոր գռուաններն ալ անոնց կ'ընկերանան: Ա-
ւելի ցուրտ կողմերէն մեր գաւառները ձմերբու եկող
փետրաւոր հիւրերը կը սկսին նորէն իրենց ամառուան
բնակութեան երկիրները դառնալ. նոյնպէս ձմեռը մեր
կողմերէն աւելի տաք երկիրները գաղթողները, դարձեալ
մեր մէջն երեւնալու կը սկսին:

Գետնի հողերը կալիզանալու սկսածին պէս, խլուրդ-
ները կը խլտին, եւ ասդին անդին գետնին վրայ իրենց
բլբալները կը բարձրացնեն: Նոյն բլբալներուն ամենէն
մեծերուն մէջ, գետնի երեսին մօտ, իրենց մամրէ բոյները
կամ որջերը կը հաստատեն, որոնց ամէն մէկուն մէջ սո-
վորաբար չորս հինգ ձող մէկտեղ կը գտնուին: Աս անա-
սունները՝ որոնք որգերով, ճճիներով եւ տնկերու ար-
մատներով կը մնանին, ծաղիկ ու բանջարեղէնի պարտեզ-
ներուն շատ փնաս կու տան, տնկերուն արմատները խախ-
տելով եւ ուտելով: Իսկ արտերուն ուրիշ փնաս չեն հաս-
ցնէր, բայց եթէ գետնին երեսն իրենց բլբալներովն ան-
հաւասարութիւններ պատճառելով, որոնք արտհունձնե-
լուն մեծ նեղութիւն կու տան:

Աս ամսոյն մէջ շատ տնկեր հողին տակէն գլուխ-
նին վեր կը բարձրացնեն. բայց խիստ քիչ ծաղիկ կայ՝
որ նոյն ատեն մեր արտերը կամ պարտեղները զարգարէ:
Ամենէն կանուխ բացուողն է ձիւնածաղիկը, որն որ հա-
սարախօրէն աս ամսոյն մէջ իր բոլոր գեղեցկութեամբ կը
տեսնուի, եւ շատ անգամ իր սպիտակութիւնը տակաւին

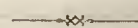
գետինը ծածկող ձեան ճերմակութեան հետ կը մրցի,
որմէ անունն ալ առած է: Քանի մը ծառեր ու տնկեր կը
պտկին. հաղարջենոյն ու փշալից խաղողի թփին վրայ
պղտիկ տերեւներ կ'երեւան: — Երկրագործն արտերուն
վրայ իր աշխատութեանց ձեռք կը դարնէ, եւ գետնին
կալիզանալը տեսնելուն պէս, բահն ու բրիչը ձեռքն ա-
ռած՝ կը սկսի ուրախութեամբ երկիրը փորել, կանուխ
բուսնող եւ նուազ ցրտութենէ չփնասող տնկերու
սերմը կը ցանէ, մէկ խօսքով իր ամառուան գործունէու-
թեան սկիզբ կ'ընէ:

Ք Ա Ր Ո Յ Ե Մ Ե

Խաղել ուղողը կը խաղառի:

Հարուստ մարդուն մէկը դրամաց մեծ գումար մը
կորսնցնելով, ամէն կողմ ծանուցանել տուաւ, եւ
խոստացաւ որ գտնողին 100 ոսկի պարգեւ կու տայ,
եթէ բերելու ըլլայ: Քիչ մը վերջը պատուական մարդ
մ'եկաւ եւ քսակը բերելով, ուրախութեամբ ըսաւ.
Կորսնցուցած գումարդ աս պիտ'որ ըլլայ. առ ստակդ:
Մէկալն ալ տակը գտնելուն վրայ ուրախանալով, ա-
ռաւ, անմիջապէս սկսաւ համբել, մտքին մէջէն հնարք
մը մտածելով որ խոստացած 100 ոսկին տալու պար-
տաւորութենէն ազատի: Համբելէն լմնոյններէն ետեւ՝
ըսաւ. Բարեկամ, քսակին մէջ 800 ոսկի կար. հիմալ ես
700 կը գտնեմ: Կ'երեւայ որ վարձքդ մէջէն առած
պիտ'որ ըլլաս: Շատ աղէկ ես ըրեր. շնորհակալ եմ:
Իսկ քսակը գտնողը՝ որն որ այնչափ 100 ոսկիէն անիրա-
ւութեամբ զրկուելուն վրայ չէր ցաւեր, որչափ իր ա-
նուան աւրուելուն վրայ, սկսաւ հաստատուել որ ամենեւին
քսակը բացած եւ մէջէն բան մ'առած չէ: Ղերբապէս
խօսքն երկրնալով, բանը դատաստանի առջեւ ելաւ:
Հոն ալ իւրաքանչեւ իր ըսածին վրայ հաստատուն կե-
նալով, քսակին տէրը կը պնդէր որ մէջը 800 ոսկի կար
եւ գտնողը մէջէն 100 ոսկին առած է. իսկ ասիկայ կը
հաստատէր որ ինչպէս որ գտած էր՝ այնպէս ալ ետ դար-
ձուց, առանց ամենեւին բանալու եւ մէջէն բան մ'առ-
նելու: Գատաւորը՝ որ խոհեմ ու խելացի մարդ մըն էր,
երկուքին հետ ալ թէ առանձին եւ թէ մէկտեղ խօսե-
լով՝ բանն իմանալէն ետքը, այսպէս վճիռ տուաւ: Ձեր
մէջէն մէկը կը հաստատէ որ 800 ոսկի կորսնցուցած ըլ-
լայ, մէկալը կը հաստատէ որ 700 ոսկի գտած է: Ես պէտք
է որ երկուքին խօսքին ալ հաւատամ: Ուստի եւ կը
զրուցեմ որ առաջնոյն կորսնցուցած ստակը՝ չիկրնար
երկրորդին գտածն ըլլալ: Անոր համար, դուն բարեկամ,
գտած ստակդ առ. քովդ պահէ եւ սպասէ մինչեւ որ
բուն 700 ոսկին կորսնցնողը գայ ուզէ: Իսկ գուն պէտք
է որ սպասես մինչեւ որ քու կորսնցուցած 800 ոսկիդ
գտնողը քեզի բերէ: Ասանկ վճռեց գատաւորը եւ վճի-
ռը կատարուեցաւ:

ԲԱՐՈՑԱԿԵՐ

ՀԵՂԻՆԵ

— Հիւանդութեան ատեն խելքը գլուխը չեղողը շատ հեղ ըսածը չի գիտեր: Անոր համար տենդին սաստկացած ժամանակն ըսած զանազան խօսքերուն այնչափ միտ չէի գններ: Բայց կը յիշեմ որ Մոն... Մոն... (անունն աղէկ մը չեմ յիշեր) անուամբ մէկու մը գէտ կը խօսէր, եւ զինքը նենգաւոր ու անիրաւ կը կոչէր, եւ երկինից վրէժխնդրութիւնը կը սպառնար, եթէ զինքն ազատ չի տրուէ: Շատ անգամ ալ կը կանչէր որ ինչ իրաւամբ զինքը հեռու տեղ կը տանին, եւ կը հրամայէր որ ցամաք հանեն: Աս եւ ասոնց նման խօսքերէն՝ ես այնպէս գուշակեցի, որ նոյն տիկինն իր կամայը գէտ ու բռնի նստուն մէջ կը գտնուէր:

Կարողութեամբ մը ձեռքը ճակատը զարկաւ, աչուրները սաստիկ ցաւ եւ միանգամայն մեծ սրտմտութիւն կը յայտնէին: Քանի մը վայրկեան լուռ կենալէն ետքը, Մորոյ մօրը հարցուց թէ արդեօք նաւուն մէջիններէն՝ աղատող ուրիշ մարդ կայ:

Չէ, պատասխանեց կինը. ալիքներուն մը կողմերը ծովերը ձգած բոլոր նաւաստիներն ու ձամբորդներն արդէն մեռած էին:

Դարձեալ լուռութիւն տիրեց: Կարողութեան լուռութիւնն աւելաւ, Ան տիկինն, ըսաւ, անշուշտ իր կամայը գէտ՝ այնպիսի բաներ յայտնէր է, որ ընդ միշտ ծածուկ պէտք էին մնալ: Ուստի կ'աղաչեմ որ ինչպէս մինչեւ հիմայ լսած խօսքերնիդ բանի տեղ չէք դրեր, նոյնպէս ասկից վերջն ալ չդնէք, եւ ամենեւին մարդու մը չզրուցէք: Տեղս հասնելուս պէս՝ կը փութամ աս ձեզմէ խնդրածիս փոխարէն՝ ձեզի իմ երախտագիտութիւնս գործքով իսկ յայտնել:

— Կրնար բոլորովին հանդարտ ըլլալ: Երբեք չեմ ուզեր խեղճ տիկնոջ մը խելքը գլուխը չեղած ժամանակ ըսածները չորս կողմը հրատարակել: Իսկ ձեզի անոր համար պատմեցի, որովհետեւ ձեր անոր վրայ ունեցած գուլթէն կը գուշակեմ որ հետաքրքրութիւննիդ եպերելի չէ, մա՛նաւանդ որ զինքը մահուանէ աղատելու համար՝ ձեր կեանքը վտանգի մէջ դրեր էք:

Բայց կը խոստովանիմ որ ձեր անոր ունեցած սիրոյն արժանի էր: Գուցէ տա՛կաւն չէք գիտեր հոսկից չգացած՝ ըրած բարեգործութիւնը:

— Բոլոր գիտցածս՝ ձեզմէ լսածս է, Այսպէսով տակաւին չպատմած բաներնիդ չեմ կրնար գիտեալ, եւ կ'աղաչեմ որ գիտցածնիդ յայտնէք:

— Դժբախտ նաւաբեկելոց մէջ մէկը կար, որն որ յառաջագոյն իր երկու զաւկներն ինծի յանձնած էր: Մէկը՝ որ երկու տարւան մանչ մըն էր, մեռաւ Հեղինէ տիկնոջ գիրկը, որն որ հիւանդութեան ատեն զինքն արտաքին կարգի մեծ սիրով ու

մօր պէս կը խնամէր: Իսկ մէկայը՝ որն որ վեց տարւան աղջիկ մըն է, նոյն տիկինն իրեն՝ որդեգիր ըրաւ եւ առաւ հետը Նիմ տարաւ:

Աս խօսքերուն վրայ Կարողութեան զարմացաւ: Չէր կրնար հասկնալ թէ ինչպէս հարստութիւն չունեցող մանկամարդ մը՝ իրեն բոլորովին անծանօթ եղող աղջիկ մը որդեգիր կրնայ առնուլ: Մտքին մէջ ասոր հաւանական պատճառ մը փնտռելով եւ չկրնալով գտնել, Մորոյ կնոջ հարցուց թէ աս բարեբաղութեան պատճառն ինչ կարծէ որ ըլլայ:

Ես ալ չեմ գիտեր, պատասխանեց կինը: Բայց գուցէ տեսնելով որ հայրը մեռած է եւ մայրը զինքը թող տուած, ես ալ քովս չեմ կրնար պահել, սիրտը շարժած եւ ուզած ըլլայ, այսպիսի բարեգործութեամբ մը իր Աստուծոյ ընդունած շնորհքին եւ մահուան վտանգէն ազատելուն դիմացը շնորհակալութիւնը յայտնել:

Աս մեկնութիւնը զԿարողութեան չափեցուց, բայց հօգ չըրաւ, գիտնալով թէ դերաւ կրնայ աս գաղտնիքին լուծումն ընդունել, Ուստի դարձեալ Մորոյ կնոջ ապաւրելով որ Հեղինէն լսածներն ամենեւին մէկու մը չպայտնէ, եւ նորէն խոստանալով որ ան օրիորդին ըրած ծառայութեան համար զինքն առատութեամբ կը վարձատրէ, ձի հեծաւ եւ դէպ ի Մոնքէիէ ձամբայ ելաւ:

Իր նաւաբեկութիւն կրելը, մահուանէ ազատելն ու երկայն հիւանդութիւն քաշելէն ետքը առողջանալը՝ նամակով ծնողացը ծանուցած ըլլալով, տուն հասնելուն անոնց վրայ արտաքին կարգի ազդեցութիւն չըրաւ: Սրահ մտած ժամանակը՝ մայրն ու քոյրը տեսաւ, որ սգոյ զգեստներ հագած տիրութեամբ նստած էին, աչուրնին՝ նոր թափուած արցունքներէ կարմրած: Սեպուհն ալ արահին մէջ մեծաքայլ կերթար կու գար, երբեմն կնոջը եւ երբեմն աղջկանը վրայ սիրալիւ ու ցաւաղին կերպով նայելով:

Վերջապէս եկար, գոչեց սեպուհը՝ որ դուռն, ճրճափ ժամանակ է որ դարձիկ կը սպասեմ: Եւ հազիւ մայրն ու քոյրը գլուխը թափանակ թող տալով, զինքն առաւ խոցը տարաւ: Ներս մտնելուն պէս՝ դուռը զգուշութեամբ գոցեց, եւ աչուրներն որդւոյն վրայ սեւեռեց, այնպիսի կերպով մը՝ իրեւ թէ իկուզէր սրտին խորքը թափանցել: Ետքը սկսաւ հետը խօսիլ, բայց այնպիսի պայտած ու խռոված ձայնով եւ այնչափ շփոթութեամբ, որ Կարողութեան միմիայնութեամբ կարգի ծանրակշիւ բան մը պիտի յայտնէ իրեն:

Դուռն հիմայ իմ միտքի որդիս ես, ըսաւ սեպուհը, եւ մեր տան միակ յաջորդը: Կը յուսամ որ մեր ամեն պատիւը միշտ հաստատուն կը պահես:

Ասոր տարակոյտ չկայ, հայր, պատասխանեց Կարողութեան զարմացմամբ:

— Հասարակաց համարման վրայ ունեցած իրաւունքներս, տնտեսական մէջ ունեցած աստիճաններս պէտք է որ պաշտպանեմ:

— Իմ կամքս ալ ան է: Կը յուսամ

որ իմ գործքերովս երբեք մեր նախնեաց անունը չեմ աղարտեր:

Սեպուհն աս խօսքին վրայ սարսուռաց. Կարողութեան ըսած գողգողուն ձայնով մը, կը պահանջեմ որ ինծի խօսք տաս թէ երբեք յանձն չես առնուր հրաժարիլ մեր... մեր... ամէն ստացուածոց վրայ ունեցած իրաւունքէն, երբեք աչքէդ չես հեռացնէր ընկերութեան մէջ ունեցած բարձր աստիճաննիս... վերջապէս մեր բոլոր առաւելութիւնները կը պաշտպանես, ամէն կերպ միջոցներով... ամէն կերպ...:

— Պատուաւոր անձի մը վայելելով առաջին միջոցներով, որովհետեւ մեր անունն ու աստիճանն ալ մեր պատուէն կախում ունի:

Սեպուհն աչուրները ձեռքով գոցելով, Ո՛հ, Կարողութեան, գոչեց, եղբայրդ... խեղճ եղբայրդ մեռաւ... անոր համար մեռաւ, որպէս զի...:

Ասկից աւելի չկրցաւ խօսիլ: Իրենները մեռելի գունատութեամբ մը ծածկուեցան. ձեռքը որդւոյն երկրնայեց, եւ Երթաւ բարով ընելով, դուռը ցուցուց, երբ թէ հրամայելով որ դուռս ելլէ:

Կարողութեան խռոված, զարմացած, ահա զաղի մէջ ինկած՝ հնազանդեցաւ: Դուռս ելած ժամանակը՝ Օրդանս դիմացն եկաւ: Եղբայր, գոչեց խեղճ օրիորդը, բան մ'իմացար:

— Ոչինչ: Կը յուսայի որ հայրս իր ծածուկ տրտմութեան պատճառը կը յայտնէ: Բայց ամենեւին բան մը չըսաւ:

— Եղբայրդ մեռնելէն, մանաւանդ թէ անոր դէպ ի Դուռն ձամբայ ելլելէն վեր, հայրս յառաջունէ աւելի տխուր է եւ յառաջունէ քիչ կը խօսի: Իրեն եղած հարցումներուն պատասխան տալու ալ ըլլայ, միայնակ բառեր կը զրուցէ: Շատ անգամ ինք իրմէ կը խօսի, եւ ժամերով գլուխը ծռած կը պարտի: Կարծես, թէ երկինց անէծքն իր վրայ եկած է:

— Աստուծոյ աղաչեմք, քոյրս, որ իրեն զթայ եւ իր ծերութեան ատեն զինքը մխիթարէ:

— Չեմ կարծեր որ երկայն ժամանակ կարենայ ապրիլ: Առողջութիւնն երթալով կը կորսնցնէ. միտքը կը շփոթի. անակ իր վարուի, որ կարծես կը թի մայրս ու ես իրեն համար օտարական ենք: Ո՛հ, դեռ կը յիշեմ վերջին անգամ Եղբայրդ մեզմէ բաժնուած օրը: Հօրս հետ երկու ժամէն աւելի սենեակի փակուած մնացին, եւ երբ որ հոնից ելաւ ու մեզ վերջին բարեւը կու տար, երեսին վրայ այնպիսի վայրենութիւն մը կը տիրէր, որ վախճայ: Այնչափ խռոված ու սղոյլած էր, որ հաղիւ մէկ երկու աննշանակ խօսք կրցաւ ըսել:

Տէր Աստուած, Տէր Աստուած, գոչեց Կարողութեան, յուսահատական ձայնով մը, եւ գլուխը կրծքը վրայ ծռելով՝ սկսաւ հեծկողալ:

Ի՞նչ ունիս, եղբայր, հարցուց անձկութեամբ Օրդանս:

Բան չունիմ, պատասխանեց Կարողութեան հառաչմամբ՝ զարհուրելի երազէ մը արթնցածի պէս, եւ աճապարեց խոցը քաշուեցաւ:

Երկրորդ օրը՝ առտուն ծագելուն պէս՝ դէպ ի Նիմ ձամբայ ելաւ: